

COMPOSITION, CONTENT AND HISTORY OF SHARAFUDDIN ALI YAZDI'S "ZAFARNOMA"

Erimmatova Gulnoza

Urgench State University, 2nd Stage Master

germmatova@gmail.com

ANNOTATION

This article is about the composition, content and history of Sharafuddin Ali Yazdi's "Zafarnoma" and provides information about the general concepts and their place in our history.

Keywords: Timur's reign, palace chronicles, spiritual experiences, Uzbek classical prose.

KIRISH

O'zbek davlatchiligi tarixida sohibqiron Amir Temur va temuriylar davri tarixi muhim ahamiyatga egadir. Buning sababi sohibqiron Amir Temur davlatning boshqaruv, tashqi va ichki siyosat, obodonchilik sohasida boshqa davlatlarga o'rnak bo'ladigan ishlarni amalga oshirganlar. Jumladan, o'tmish sarhadlariga nazar tashlar ekanmiz, Amir Temur bobomizning mohir sarkarda, buyuk bunyodkor, qudratli hukumdorligini eslab o'tmay ilojimiz yo'q. Ko'p yillik hukumronlik qolgan bu sulola bir qancha me'moriy obidalar majmualarini o'z yurtida va boshqa davlatlarda bunyod qildi. Sohibqiron Temur "Temur tuzuk"lari asarida "Amir etdimki katta-kichik har bir shahar, har bir qishloqda masjid, Madrasa, xonaqoh bog'rog'lar bino qilunsunlar, faqir miskinlarga langarxona (musofurxona) solsunlar, kasallar uchun shifoxona qurilsinlar va ularda ishlash uchun tabiblar tayinlansin, har bir shaharda dorul - amorat (hukumdor saroyi) va dorul - adolat (adolat saroyi) qursunlar" deb amr qiladi. Sohibqiron Temur davrida bunyodkorlik davlat siyosati darajasida ko'tarilgan deyishimiz mumkin. Dastavval Temur saltanati poytaxti qilib belgilagan shahar Samarqandni dunyoning eng obod shahriga aylantirdi va ulug'vorligini ko'rsatish uchun atrofida Damashq, Bog'dod, Misr, Sheroz Sultoniya kabi dunyoning eng mashhur shaharlarining nomlari bilan atalgan qishloqlar bunyod ettirgan. Shahar atrofida Oxanin, Shayxzoda, Chorsu, Qorizgoh, Suzangaron, Feruza kabi yirik darvozalar bunyod etdi. Ispan elchisi Rui Gonsalis de Klavixo kundaligida "Gulbog', Bog'i Dilkusho, Bog'i Nav kabi bog'lar va boshqa bog'larning nomlari, Samarqanddagi Ko'ksaroy, Amir Temur Jome masjidi, Bibixonim madrasasi, masjidi Kusam ibn Abbas memoriy majmui, Amir Temur maqbarasi, Shahrizabzda Dorul tilovat majmui va Oq saroy, Turkistondagi Xo'ja Ahmad Yassaviy xonaqoh maqbaralarini zavq - shavq bilan qalam tebratar ekan, xayratda qolib yevropada bunyodkorlik bu darajada rivojlanmaganligini eslab o'tadi. Sharofiddin Ali Yazdiyning "Zafarnoma" asari ham Sohibqiron Amir Temurning hokimiyat tepasiga kelishi, Samarqand va mamlakatning boshqa hududlaridagi obodonchilik ishlari, mamlakat xavfsizligi yo'lida olib borgan ko'p yillik harbiy yurishlari haqidadir.

Asosiy qism: Yaqin yillargacha buyuk bobomiz Amir Temur haqida kitob yozish u yoqda tursin, hatto nomini aytishdayoq qo'rqa-pisa olazarak bo'linardi. Mustaqillikka erishishimiz sharofati bilan ahvol butunlay o'zgardi. Bugun poytaxtimizning markaziy xiyobonini bobomizning haykali bezab turibdi. 1996- yilda Amir Temurning 660 yilligini nishonlash haqida

Prezidentimizning Farmoni e'lon qilindi. Unda «Jahon tarixidagi buyuk siymolardan biri, Markaziy Osiyo halqlarining iqtisodiy, siyosiy va ma'naviy taraqqiyotiga ulkan hissa qo'shgan ulug' davlat arbobi va sarkarda, fan va madaniyat homiysi sohibqiron Amir Temur» degan viqorli iboralar bor. Bu so'zlar, biz, ko'p yillardan beri orzu qilgan kunlar kelganidan dalolat beradi. O'sha Farmonning bandlarida O'zbekiston nashriyotlari Amir Temur va uning davri fani, madaniyati va san'atiga oid qo'lyozma va yangi asarlarni, shu jumladan, chet ellarda nashr etilgan adabiyotlardan namunalarni nashr etishni o'z rejasiga kiritishi havola etilgan bo'lib, bu bizga katta mas'uliyat yuklaydi. Tangri taologa ming qatla shukurki, shu buyuk voqea tufayli kuchimizga kuch qo'shilib, ushbu kitobni nashrga tayyorladik. Amir sohibqironning hayoti va faoliyati Markaziy Osiyo halqlarining tarixida tom ma'noda inqilobiy o'zgarish yasadi. Bu o'zgarishlar shu qadar ulkan tarixiy ahamiyatga molik bo'ldiki, mana bir necha asrdiki, dunyo olimlari tomonidan Temur va Temuriylar davri turli fanlar nuqtai nazaridan o'rganilayapti. Temur va Temuriylar davri tarixi, eng avvalo, ularning o'ziga zamondosh bo'lgan muarrixlar asarlarida aks ettirildi. Bular esa o'z navbatida Temurning harbiy yurishlarida ishtirok etgan kishilar bo'lgan yoki ular shunday shohidlarning kundalik yozuvlaridan va esdaliklaridan foydalanganlar. Ana shunday kishilardan eng birinchisi G'iyosiddin Ali ibn Jamol Yazdiy «Hindistonning g'azavoti ruznoma»sini 1399 va 1403 yillar orasida yozib, Temurga taqdim etgan. Lekin asar voqealarning tavsifi nuqtai nazaridan haqqoniy bo'lsa ham, haddan tashqari xushomadgo'ylik ruhida yozilgan bo'lib, Amirga yoqmagani. Biroq, bu asar keyinroq Nizomiddin Shomiy va Sharafuddin Ali Yazdiy asarlariga asos vazifasini bajargan. Bu asarning matni nashr etilgan va ruscha tarjimasi ham chop etilgan. G'iyosiddinning asari yoqmagani sababli Amir Temur hijriy 804 melodiy 1401-02 yili o'zi bilan 1392 yildan beri harbiy yurishlarida ishtirok etgan Nizomiddin Shomiyga sodda til bilan va saroy solnomalariga asoslanib, uning tarixini yozishni buyuradi. Nizomiddin 1404 yil yozida asarini yozib tugatib, Amir sohibqironga taqdim etadi va vataniga qaytishga ruxsat oladi. Birinchi bo'lib Nizomiddin o'z asarini «Zafarnoma» deb ataydi. Unda xijriy 806 yil oxirigacha, ya'ni melodiy 1404 yilning iyuligacha bo'lgan voqealar aks ettirilgan. Amir Temur hayotining qolgan qariyb sakkiz oyiga taalluqli voqealar va vafotidan keyingi oylardagi hodisalar unga kirmagan. Demak, shu nuqtai nazardan asarni mukammal deb bo'lmaydi. Ana shunday eng mukammal asarni Sharafuddin Ali Yazdiy yaratdi. Sharafuddin ham G'iyosiddin Ali kabi Eron zamindagi Fors viloyatining shimolidagi Yazd shahrida tug'ilgan. U zukkoligi va donoligi bilan Temuriylarning diqqatini o'ziga jalb qiladi. Sharafuddin bir necha yil Hirotda Shohrux mirzoning hamda Forsda uning kichik o'g'li Ibrohim Sultonning saroyida xizmat qiladi. U she'riyat, falsafa va ilmi nujumdan obdon habardor olim edi. «Sharaf» taxallusi bilan she'rlar bitar edi. Sharafuddin o'z hayotida bajargan ikki sharafli ishining biri shu ediki, Ulug'bek harbiy yurishlarining birida hijriy 832 melodiy 1428-29 yili yosh mo'g'ul xoni Yunusxonni asir qilganida Shohruxning buyrug'i bilan Sharafuddin asir xonning ustozini etib tayinlanadi. Sharafuddin bir muddat Yunusxon bilan Yazdda yashab, uning tarbiyasi bilan shug'ullanadi va aftidan, o'z bilimlaridan unga ancha singdira olgan. Ana shu yosh xon keyinchalik Hindistonda uch asrdan ko'proq hukm surgan Temuriylar sulolasining asoschisi Zahiriddin Muhammad Boburning ona tarafidan bo'lajak bobosi edi. Sharafuddin Ali Yazdiyning ikkinchi va asosiy sharafli ishi — uning o'z «Zafarnoma»sini yaratishidir.

Sharafuddin asarining debochasida ko'rsatishicha, uni hijriy 828 yili melodiy 1424-25 yozib tugatgan. Shu tarix Abdurazzoq Samarqandiyning «Matlai sa'dayi va majmai bahrayn» asarida ham ko'rsatilgan. Asar Amirning mufassal va shaxzoda Xalil Sultonning qisqacha tarixidan iborat bo'lib, zamondoshlariga o'ta manzur bo'lgan. Bu asarga asos bo'lgan ilk nusxani Temurning saroy kundaliklari va boshqa manbalar asosida va saroy kotiblarining yordamida Ibrohim Sulton yozgan. Bu nusxani qayta ishlab va yana boshqa manbalardan foydalanib Sharafuddin uz «Zafarnoma»sini yaratgan. Muallif o'z asarini birinchi maqola deb ataydi va Shohruxga atalgan ikkinchi maqola hamda Ibrohim Sultonga atalgan uchinchi maqolani yozishni ham rejalashtirib qo'yadi. Bu hol matnda ham o'z aksini topgan va o'quvchi quyida buning guvohi bo'ladi. Asar turk xonlarining shajarasi va Chingizxon tarixiga bag'ishlangan o'ltan (82 varaq) Muqaddima bilan boshlangan. Asar ko'pdan-ko'p she'rlar bilan ziynatlangan bo'lib, ular Sharafuddinning shaxsiy ijodi ekanligi shubhasiz. Shunisi diqqatga sazovorki, Sharafuddinning «yordami» bilan Temur ham, uning farzandlari va lashkarboshilari ham ko'pincha ba'zi voqealar munosabati bilan forsiy she'rlar aytadilar. Sharafuddin ba'zi ruhiy kechinmalarini ham lirik chekinish sifatida uzundan-uzoq she'rlar bilan ifodalaydi. Shunday joylarda muallif o'quvchining diqqati va vaqtini suyiste'mol qilayotgani seziladi. Chunki bunday sahifalarda harbiy, siyosiy voqealarning rivojlanishi sustlashib ketadi, yoki umuman to'xtaydi. Lekin talqin uslubi qandayligidan qat'iy nazar Sharafuddin Ali Yazdiyning «Zafarnoma»si Amir Temur tarixiga bag'ishlangan asarlarning eng haqiqatga yaqini va eng mukammali hisoblanadi. Shuning uchun ham asar yozilganidan beri o'tgan besh yarim asrdan ortiq vaqt ichida u qayta-qayta ko'chirilgan, turli Sharq va g'arb tillariga ham to'la, ham qisman tarjima qilingan va bir necha marta nashr etilgan. Shunday nashrlarning eng mukammali 1972 yili A.O'rinboyev tomonidan chop etilgan nusxaviy tanqidiy matn hisoblanadi. Eslatilgan tarjimalar orasida Muhammad Ali ibn Darvesh Ali al Buxoriy tomonidan Shayboniylar sulolasidan xon Kuchkunchixon (1510—1529) farmoniga ko'ra 1519 yilda bajarilgan o'zbekcha tarjima muhim o'rin tutadi. Asar eski o'zbekchaga yana ikki marta tarjima etilgan bo'lib, bularning birinchisi noma'lum tarjimon tomonidan Yaroqbiy Qo'ng'iro't degan shaxsning buyrug'iga ko'ra 1550 yili bajarilgan. Oxirgi o'zbekcha tarjimini 1826 yili Shermuhammad Munisning tavsiyasi bilan Xivada Xudoyberdi ibn Hushmuhammad Sufi Xeva'iy bajargan bo'lib, bu ancha qisqartirilgan tarjimadir. Muhammad Alining o'zbekcha tarjimasiga kelsak, bu, bizningcha, tom ma'noda o'zbek mumtoz nasrining ilk buyuk obidalaridan biridir. Biz quyida ko'ramizki, bu asarning nafaqat tarjimasini, balki Sharafuddin she'riyatiga taalluqli ayrim yerlarda qayta ishlanishi ham deyilmog'i kerak Muhammad Ali tarjimasini yagona nodir nusxada mavjud bo'lib, u Istanbulda, Nuri Usmoniya kutubxonasida 3268 raqam bilan saqlanadi. Bu yerga u turk sultoni Mustafa uchun tomonidan hijriy 1171 melodiy 1757-yili vaqf qilingan. Demak, qo'lyozma u yerga oldinroq borib qolgan. Qo'lyozma hali teran o'rganilmagan. U haqda faqat venger sharqshunosi Yanosh Ekman 1964 yili qisqagina ma'lumot keltirgan va vatandoshimiz Miyon Buzruk 1927 yili «Maorif va o'qituvchi» jurnalida xabar bergan. Biroq, qulyozma sahifalarida bir turk o'quvchisining lotin harfi bilan hozirgi turk tilida yozgan ayrim so'zlari va qator belgilari ham bor.

Xulosa: Shunga ko'ra bu qo'lyozma haqida turkcha biror tadqiqot bo'lsa kerak deb taxmin qilish mumkin. Lekin o'sha —turk o'quvchisil aslida Yanosh Ekman bo'lganligi ehtimoli ham

tutildi. Qo'lyozma asl matni sahifalari raqamlanmagan. Lekin o'sha noma'lum turk, asar bilan qisqa fursatda tanishibdi shekilli, uni raqamlaganiga ko'ra qo'lyozma 319 varaq bo'lgan. «Qisqa fursatda tanishish» deyishimizga sabab shuki, asarni nashrga tayyorlash jarayonida aniqladikki, uning ko'plab varaqlarini jildlanish paytida o'rni almashgan ekan. Bu varaqlarni tartibi bilan o'rniga qo'yishda ularning hammasini «Zafarnoma»ning forscha matni bilan solishtirishga to'g'ri keldi. Qo'lyozmaning 46-varaqqacha «turk» o'quvchi qo'ygan raqamlar mazmun bayoni bilan mos keladi.

FOYDANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Sharofiddin Ali Yazdiy —Zafarnoma. T., —Sharq, 1997. 381-bet.
2. Temur tuzuklari. Forschadan Alixon Sog'uniy va Habibullaxon Karamatov tarjimasi. T., G.G'ulom, 1991. 109-bet.
3. B.Ahmedov. Tarihdan saboqlar. T., —O'qituvchi, 1994.
4. Abdurazzoq Samarqandiyning «Matlai sa'dayi va majmai bahrayn»T., A.O`rinov “Fan”. 1969.337-sahifa
5. Ye.Berezinov. Buyuk Temur. T., —Sharq, 1996.
6. Amir Temur va uning dunyo tarixidagi o'rni. (Buyuk sohibqiron Amir Temur tavalludining 660 yilligiga bag'ishlangan xalq ilmiy konferensiyasi ma'ruzalari bayoni). S., 1996.
7. T.Fayziyev. Temuriylar shajarasi. T., —Yozuvchi, 1995.
8. Sh.Karimov. R.Shamsutdinov. Vatan tarixi. T., 1997.